

Ўзбекистон Республикаси халқ таълими вазирлиги
Абдулла Авлоний номидаги Халқ таълими ходимларини қайта
тайёрлаш ва малакасини ошириш марказий институти

*Эшитишида муаммолари бўлган болаларни
ойлада мактаб таълимига тайёрлаш*

Ота — оналар учун методик тавсиянома

Тошкент — 2007

Муаллиф: **Д.А. Назарова**

Тақризчилар: – **Л.Р. Мўминова – п. ф. д., профессор**
– **У.Ю. Файзиёва – п. ф. н., -А.Авлоний номидаги ХТХҚТМОМИ профессори**
– **Ф.У. Қодирова – п. ф. н., -А.Авлоний номидаги ХТХҚТМОМИ**

Нашр учун масъул: **Ш. Шомансуров**

Муҳаррир: **М. Ҳайдарова**

Компьютерда
саҳифалаш ва дизайн: **М. Раҳмонов**

А.Авлоний номидаги ХТХҚТМОМИ илмий кенгаши нашрга тавсия этган (2006 йил ноябр).

А.Авлоний номидаги ХТХҚТМОМИ «Илғор педагогик технологиялар ва нашр ишлари бўлими» – дизайн, компьютерда саҳифалаш, 2007 й.

Нутқий мулоқот боланинг шахс сифатида ривожланишида ҳал қилувчи ўринни эгаллайди. Эшитишида муаммолари бўлган болаларда нутқнинг ривожланиши учун ўта зарур бўлган анализатор – эшитиш фаолиятининг қисман, баъзан, тўлиқ бузилиши кузатилади. Ушбу муаммо баъзи ҳолатларда бола нутқининг мустақил равишда бироз шаклланишигагина имкон берса, баъзан умуман ривожлана олмаслигини келтириб чиқаради.

Қўлланмада эшитишида муаммолари бўлган болаларни мактаб таълимига нутқий жиҳатдан тайёрлаш тизими ёритиб берилган. Муаллиф бундай болаларни мактаб таълимига тайёрлашда оила тарбиясининг муҳим аҳамият касб этишини, уй шароитида фаолиятнинг турли кўринишларида улар сўзлашув нутқларини ривожлантириш учун энг қулай шароит яратилишига алоҳида урғу берган ҳолда болалар нутқий фаолияти ва тафаккурларини шакллантириш тизимини ёритиб беради.

Қўлланма таълим соҳасида фаолият кўрсатаётган мутахассислар, ота – оналар учун мўлжалланган.

Таҳририят.

Агар бир қушнинг ёш боласин олиб,
Бўлур тарбият бирла йўлга солиб.
Онасин олиб асрагон бирла ром,
Қилмас киши саъй қилса мудом.
Керак тарбият ёшлиқдан демак,
Улуғ бўлса лозим келур ғам емак.
Эгур бемашаққат киши навдани,
Тўғунчи эгур куйдириб кавдани.

А.Авлоний

Ҳукуматимизнинг истиқлолнинг дастлабки кунлари – даноқ ўзимизга хос ва мос иқтисодиёт ҳамда ижтимоий тараққиёт моделини, яъни устувор йўналишларни аниқ белгилаб олиши тарихий қисқа давр ичида барча соҳа – ларда юқори натижаларга эришишга олиб келди. БМТнинг болалар муоммолари билан шуғулланувчи Халқаро ЮНИСЕФ ташкилоти ҳар йили ҳамдўстлик мамлакатлари бўйича ижтимоий мониторинг олиб боради. Ушбу ташкилотнинг 2005 йил бўйича мониторинг натижаларида Ўзбекистон инсон ҳаётини ҳимоялашда, айниқса, оналик ва болаликни, шунингдек, жамият фуқароларининг алоҳида ёрдамга муҳтож бўлган қатламини муҳофазалашда ўзига хос ютуқларга эришаётган давлатлардан бири эканлиги кўрсатилди. Чунки босиб ўтган ривожланиш йўлимизга назар ташласак, ҳар бир йилда ҳукуматимиз томонидан инсон манфаатларини кўзлаш ва ҳимоялаш баробарида жамиятимизнинг ажралмас қисми – алоҳида ёрдамга муҳтож бўлган қатламига жиддий эътибор қаратиб келинаётганини кузатамиз.

Дунёга келган ҳар бир гўдак яшаш, тарбия ва таълим олиш ҳуқуқига эгадир. Ушбу ҳуқуққа ҳам соғлом, ҳам ногирон болалар тоифасидан саналувчи эшитишида муаммолари бўлган болалар ҳам эгадирлар. Қайд этилган фикр қатор халқаро ва ҳукуматимиз томонидан қабул қилинган меъёрий ҳамда ҳуқуқий ҳужжатларда ўз ифо – дасини топган.

Ногиронликка бўлган замонавий ёндашувлар Республикамиз махсус таълим тизими ходимларини

алоҳида эътиборга муҳтож бўлган болаларнинг самарали таълим олиш муаммоларини илмий, методик жиҳатдан асослаб бериш масалаларига жиддий эътибор билан ёндошишга ундамоқда.

Бола шахсини ҳар томонлама камол топтириш ҳамда уни жамиятдаги ҳаётга тайёрлаш замонавий таълим муассасалари олдида турган асосий вазифадир. Сўзлашув нутқи ушбу вазифаларни ҳал эшитишда марказий ўринни эгаллайди. Маълумки, тил воситаси ёрдамида инсон мулоқотга киришади, ушбу жараён давомида ахборот олади, фикр алмашади, билим, кўникма ва малакаларни эгаллайди. Инсон ҳаётида ана шундай зарурий аҳамиятли касб этувчи тилни ўзлаштириш фақат нутқий мулоқот (коммуникация) шароитидагина амалга оширилади. Эшитишнинг инсон ҳаётида ўта муҳим аҳамият касб этиши унинг сўзлашув нутқини ривожлантириш омили эканлиги билан асосланади.

Нутқий мулоқот боланинг шахс сифатида ривожланишида ҳал қилувчи ўринни эгаллайди. Эшитишида муаммолари бўлган болаларда инсоннинг кишилик жамияти ҳаётига мустақил ҳолда уйғунлашиб кетишининг омили ҳисобланган нутқнинг ривожланиши учун ўта зарур бўлган анализатор – эшитиш фаолиятининг қисман, баъзан, тўлиқ бузилиши юзага келган. Ушбу муаммо туфайли баъзи болаларда нутқ мустақил равишда бироз шакланган бўлса, баъзиларида умуман ривожлана олмаганлигини кўрамиз. Бундай йўл билан нутқни эгаллашнинг ўта чегараланиши боланинг тушунча ва тасаввурлари – нутқнинг кейинги идроки ва тушунилишида ўзгача акс этади. Эшитишида муаммолари бўлган боланинг нутқи ривожлана олмасдан қолмай, балки бузилган ҳам бўлади. Масалан, луғат захирасининг камлиги билан бир қаторда сўзларнинг бошқа маъноларда қўлланиши, грамматик тузумнинг ривожлана олмаслиги билан бир қаторда жумлаларнинг мазмун ва маънолари нотўғри тушунилиши кузатилади. Буларнинг барчаси билиш фаолиятига таъсир кўрсатади: таққослаш, таҳлил қилиш, умумлаштириш каби жараёнлар ушбу тоифа болаларида ўзига хос тарзда намоён бўлади. Яъни эшитишида муаммолари бўлган болалар нутқларининг ўзига хос ривожланиши атроф олам

ҳақидаги аниқ тушунчаларнинг мустақил равишда шаклланишига тўсқинлик қилади.

Нутқий мулоқот боланинг шахс сифатида ривожланишида марказий ўринни эгаллагани сабабли ҳам эшитишида муаммолари бўлган болалар таълим – тарбиясида нутқ биринчи ўринда туради. Мулоқот воситаси ва фикрлаш қуроли сифатида нутқни шакллантириш жараёнига муҳим аҳамият бериб борилади.

Мактабгача ва илк мактаб ёшидаги эшитишида муаммолари бўлган болалар таълимини амалга оширишда оиладаги тарбиянинг муҳим аҳамият касб этишини яна эътироф этган ҳолда бундай тоифа болаларни барча шароитлар мавжуд таълим муассасасига жойлаш билан кифояланиб бўлмаслигини таъкидлашимиз лозим. Эшитишида муаммоси бўлган фарзанди бор ҳар бир ота – онага масъулиятли вазифа юкланади. Яъни, айнан ота – онанинг ўз фарзанди камол топишидаги саъйи – ҳаракатларига боғлиқ ҳолда унинг кейинги ҳаётига асос солинади. Ота – оналар ёки бола тарбияси билан шуғулланувчи оиланинг барча аъзолари заиф эшитувчи бола уйда бўлган вақтида сурдопедагог ходимлар ишининг давомчилари саналиб, ушбу мутахассисларнинг раҳбарлиги остида фарзандларининг таълим ва тарбияси борасидаги келгуси барча ишлар учун замин ҳозирлайдилар. Боланинг сўзлашув нутқини ривожлантириш ҳамда мулоқот (коммуникатив) малакаларини шакллантириш бўйича ташкил этилувчи ишлар ташхис қўйилган ва овоз кучайтиргич асбоб(аппарат)и билан таъминланган илк кунлардан бошланиши самарали натижа беради. Баъзи ҳолларда ташхис қўйилган бўлсада, турли сабаблар туфайли овоз кучайтиргич асбоби билан таъминланиш имконияти чегараланган бўлса ҳам бола билан шуғулланишни бошлаб юбориш тавсия этилади.

Уй шароити бола луғат бойлигининг кенгайиши, сўзлашув нутқи, талаффуз ҳамда эшитиш малакаларининг шаклланиши, билим ва тушунчаларнинг ривожланиши учун турли – туман табиий ҳолатларни юзага келтиради.

Биз ҳар бир бола билан уй шароитида махсус равишда ташкил этилувчи мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг қизиқишларига мос тарзда ўтказилиши

мумкин бўлган машғулотлар устида алоҳида тўхталишни жоиз, деб топдик. Баён этилиши назарда тутилаётган бундай машғулотлар боланинг мактаб ўқув – тарбия жараёнига муваффақиятли уйғунлашиб кетишига, ҳаётда ўз ўрнини топишига самарали таъсир кўрсатади.

Қуйида уй шароитида болалар билан олиб борилиши мумкин бўлган режали иш тизимини ёритиб беришга ҳаракат қиламиз. Тавсия этилувчи ишлар тизимига риоя қилган ҳолда оиладаги таълим – тарбияни ташкил этиш фарзандларингизнинг нафақат мактаб таълимига тайёргарлиги, балки ижтимоий ҳаётга эрта уйғунлашувини ҳам таъминлайди. Айтиб ўтиш жоиз – ки, уй шароитида олиб борилиши лозим бўлган барча тадбирлар соддалаштирилган ҳолда, боланинг ривожланиш хусусиятлари, шунингдек, катталарнинг имкониятларидан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиқилган бўлиб, баъзан боланинг эришган ютуқларига кўра уларни бироз соддалаштирган ёки мураккаблаштирган ҳолда ҳам қўллаш имконини беради.

Фарзанд – бу оила гултожи, Ватанимиз келажаги. Зеро, миллий педагогикамиз асосчиси Абдулла Авланий айтганидек: "Тарбия бизлар учун ё ҳаёт – ё мамот, ё нажот – ё ҳалокат, ё саодат – ё фалокат масаласидур... Тарбияни кимлар қилур? Қайда қилинур? Деган савол келаду. Бу саволга, биринчи – уй тарбияси. Бу она вазифасидур. Иккинчи – мактаб ва мадраса тарбияси. Бу ота, муаллим, мударрис ва ҳукумат вазифасидур". Шу сабабли ҳам Республикамиз ҳукумати бу масалага жиддий эътиборни қаратиб келмоқда. Фарзандларимизнинг маънавий ҳамда жисмоний жиҳатдан соғлом, бақувват, келажаги буюк Ўзбекистоннинг илғор фуқароси бўлиб етишишлари учун барча – муаллимлар ҳам, ота – оналар ҳам, маҳалла ҳам ҳамжиҳат бўлиб курашишлари керак.

1 – бўлим. Мактабгача ёшдаги эшитишида муаммолари бўлган болалар ривожланишида расм, қуриш – яшаш фаолиятининг тутган ўрни ва оила шароитида ушбу болада олиб бориладиган ишлар

Болаларнинг қуриш–яшаш фаолиятлари деганда, биз уларнинг турли–туман ашёлар (қоғоз, картон, ёғоч, пластилин, табиий ашёлар, махсус қуриш ўйинчоқлари ва “Лего”) дан ҳар хил ўйин учун буюмларни яратишларини тушунсак, тасвирий фаолиятлари деганда, улар шахсининг ҳар томонлама ривожланиши, атроф–оламни фаол англашларини таъминлашга хизмат қилувчи бадиий фаолиятларни тушунамиз.

Бу фаолиятлар ўзида ҳам бадиий, ҳам техник қуриш – яшашни мужассамлагани сабабли эшитишида муаммолари бўлган болалар учун мураккаб жараён ҳисобланади.

Болалар қуриш–яшаш фаолиятларининг катта ёшдаги кишилар тасвирий санъат ҳамда техник–қуриш–яшаш фаолиятлари билан яқин, ўхшаш ҳамда умумий томонларини кузатамиз. Агар катта ёшдаги кишиларнинг расм ва қуриш–яшаш фаолиятлари ижтимоий ҳаётдаги бунёдкорлик, яратувчанликка хизмат қилса, болалардаги ушбу фаолият ўйнайдиган ўйинлари жараёнида зарур бўлган буюмларни яратиш, кўрганларини чиройли ҳолда акс эттиришга уринишларини назарда тутади. Яъни ҳар икки авлоднинг фаолиятлари ҳам яратувчанликка йўналтирилган. Лекин биз болаларнинг ушбу фаолият турлари катталарникидан фарқли равишда ижтимоий аҳамиятга эга эмаслиги, жамиятга моддий ва маънавий жиҳатдан ҳисса қўшмаслигини, яъни уларнинг фаолиятлари фақатгина ўзлари ва баъзан, тор доирани ташкил қилувчи болалар жамоасига хизмат қилишинигина кузатамиз. Лекин шунга қарамай, биз эшитишида муаммолари бўлган болаларнинг камол топишлари, ижтимоий ҳаётга эрта уйғунлашувларида айнан ушбу фаолият етакчи ўринлардан бирида туришини, ўзимизнинг бола билан олиб борадиган ишларимизда етакчи омил эканлигини англаб олишимиз лозим.

Таълим – тарбия тўғри ташкил этилгандагина, эшитишида муаммолари бўлган болалар расм чизиш,

қуриш—ясаш кўникмаларини худди эшитувчи тенгдош—ларидек эгаллай оладилар.

Расм, қуриш—ясаш фаолияти ёрдамида болада эстетик туйғу, ижодий тасаввур, нарса ва буюмлар, табиат ҳодисаларини таққослаш, сенсор хусусиятлар тўғрисида тушунчалар тарбияланади, сўзлашув нутқи ўсади. Бу вазифалар ўйинлар, қуриш—ясаш, расм, қирқиб ёпиш—тириш бўйича уюштирилувчи машғулотларни ўтказиш жараёнида амалга оширилади.

Расм, қуриш—ясаш фаолиятига қизиқиш, қалам, мўйқалам, фломастер, лой, пластилин, қоғоз ва ҳоказолар билан ишлаш кўникмалари болаларнинг мустақил фаолиятга ўта қизиққан даврларидан, яъни 3 ёшларидан шакллантирилиши мақсадга мувофиқ саналади. Агар дастлаб болалар катталарга тақлидан, намунага кўра ёрдамга таяниб мустақил расм, лой, қирқиб ёпиштириш, қуриш—ясаш ишларини бажаришни ўрганиб боришларига эътибор қаратилса, секин—аста ушбу жараён болаларнинг буюм ва нарсага қараб, тасаввур бўйича расм солишлари, турли содда ҳолатларни акс эттиришлари томонга силжиб боришга эришилади.

Расм, қуриш—ясаш жараёнида ўйинлар ташкил этилганда боланинг тасвирланаётган буюм ёки ҳодисага қизиқиши уйғониб, уларнинг сифат ва хусусиятларини табиий ҳолда ўрганилишига эришилади, шунингдек, жараёнда зарур бўлган иш усуллариининг, қўлланиладиган асбоб ва ускуналар, сифат ва хусусиятлар (ранг, шакл, ҳажм), ҳаракат—ҳолатларга оид бўлган сўз ва жумла—ларнинг ўзлаштирилиши таъминланади.

Расм, қуриш—ясаш машғулотиари ўйин, теварак — атроф билан таништириш, нутқ ўстириш, меҳнат, математик тасаввурларни шакллантириш бўйича олиб борилувчи жараён билан узвий ҳолда олиб борилгандагина эшитишида муаммоси бўлган боланинг ҳар томонлама ривожланиши, дунёқарашининг кенгайиши таъминланади. Эшитишида муаммолари бўлган болалар расм чизиш, ясаш—қуриш фаолиятлари билан машғул бўлишлари жараёнида нутқлари ривожланади, шу билан бирга атрофдагилар билан мулоқот ўрната олиш, муқимлик,

мақсадга йўналтирилганлик, тизимлилик, озодалик, меҳнатсеварлик каби шахсий сифатлари шаклланади.

Эшитишида муаммоси бўлган боланинг расм чизиш, қуриш—ясаш фаолияти нутқни шакллантириш жараёни билан боғлиқ ҳолда олиб борилиши мақсадга мувофиқ бўлиб, болани ушбу фаолият жараёнида унга қарата айтилган оғзаки нутқни идрок қилиш имконини яратувчи нутқий муҳитга жалб қилиб бориш дастлабки маш—ғулотлардан оқ қўлланилиши лозим. Фаолият жараёнида сўзлашув мулоқотига эҳтиёжнинг юзага келиши болани нарса, буюм, ҳаракатлар номини эслаб қолишга, катталарга мурожаат қилишда сўзлашув нутқидан фойдаланишга ундайди. Бунинг учун катталар ҳар бир қўлланилаётган буюм ва нарсанинг номини, бажарилган фаолиятни аниқ, содда сўз ҳамда жумлалар билан номлаб боришлари, шунингдек, боланинг ҳам уларга тақлид қилган ҳолда ҳатти—ҳаракатларга оид фаолиятни бажариши ва айтилганларни такрорлаб боришига эришишлари лозим. Машғулотда қўлланилувчи сўз ва топшириқларга оид жумлалар аввалдан тайёрлаб қўйилган қоғоз (таблич—ка)ларда ўз аксини топиши мақсадга мувофиқ. Масалан: "Қалам", "Қаламни ол", "Тўғри ўтир", "Шарни чиз", "Расм чизамиз", "Мен шарнинг расмини чиздим", "Шар ясадим", "Уйча ясаймиз", "Мен машина ясадим" ва ҳ.к.

Болаларнинг тасвирий санъат, қуриш—ясашга бўлган қизиқишларини шакллантириб бориш режали равишда олиб борилиши муҳим ҳисобланади. Расм солиш, елим—лаш, лойдан буюм ясаш, қуриш—ясаш машғулотларида дастлаб бола ўз фаолиятини катталарнинг ёрдамида, кейинчалик уларга тақлид қилган ҳолда, сўнгра уларнинг кўрсатма (топшириқ)ларига кўра, предметларга қараб ва ниҳоят, мустақил равишда бажаришига босқичма—босқич эришиб борилиши керак.

1.1. Фарзандингиз билан машғулотларни бошлашга киришишингиздан аввал қуйидагиларни эслатиш ва тавсия қилишни хоҳлар эдик

1. Мутахассис назорати остида фарзандингиз учун ривожлантириш (6 ой ёки 1 йилга) дастурини тузиб олинг.

2. Ҳар бир машғулотни аввалдан пухта ўйланган режага таянган ҳолда олиб боринг (яъни машғулотлар учун умумий дафтар тутиб, унга бажариладиган ҳар бир фаолиятни ёзиб боринг).

3. Ҳар бир фаолиятни аввал ўзингиз бажариб кўринг.

4. Машғулот учун керакли ашё ва қуролларни аввалдан ҳозирлаб қўйинг.

5. Машғулот давомида қўлланилувчи сўз ва жумлаларни карточкаларга аввалдан ёзиб тайёрлаб қўйинг (расм варағи кенлиги 4–5 см. қилиб кесиб олинади ва ушбу бўлак(карточка)ларга ёзувлар босма ҳарфларда маркер (қалин фломастер) ёки фломастерда ёзилади).

6. Фарзандингизнинг ҳар бир бажарган ва эришган ютуғини рағбатлантириб боришни унутманг. Чунки боланинг ҳар бир бажарган ишига катталар томонидан "Тўғри ", "Жуда яхши" баҳосининг бериб борилиши унинг учун мушкул саналган фаолиятни ниҳоясига етказиш иштиёқини уйғотади.

7. Фарзандингиз ривожланишида биров муаммолари бўлганлиги сабабли дастлабки пайтларда қийинчилик сезишингиз мумкин. Лекин Сиз шуғулланишни давом эттиринг. Машғулотларга оғринмай, сабр билан ёндашсангиз, фарзандингиз ривожланишида ўзгаришлар юз бераётганини кўрасиз! Ахир халқимиз: "Сабрнинг таги – олтин", – деб бежиз айтмаган. Қолаверса, кўпгина ота – оналарнинг ана шундай саъйи – ҳаракатлари ижобий натижа бергани кўпчиликка маълум.

1.2. Ривожланишида муаммолари бўлган болалар билан оилада олиб бориладиган машғулотларга қўйиладиган талаблар

Болалар томонидан мактабда ўқиш учун зарур бўлган билим ҳамда амалий кўникмаларнинг ўзлаштирилиши асосан катталар томонидан ташкил этилувчи машғулотларда амалга оширилади.

Оила шароитида ташкил этилувчи турли – туман машғулотларда асосий эътибор эшитишида муаммоси бўлган боланинг нутқий, шунингдек, умумий ривож – ланишига қўйилган талабларнинг ечимига қаратилади.

Оила шароитида ташкил этилувчи машғулот — эшитишида муаммоси бўлган болани нафақат мактабга тайёрлаш воситаси, балки ижтимоий ҳаётга эрта уйғунлашувининг ҳам асосий омили саналади. Шу сабабли катталар томонидан ташкил этилувчи ҳар қандай машғулот олдига 3 та мақсад қўйилишини эсда тутмоқ муҳим саналади:

I. Таълимий мақсад болаларнинг билиш доираларини кенгайтириш ва амалий кўникмалар билан куроллантиришни назарда туттади;

II. Тарбиявий мақсад болаларнинг шахсий ахлоқий сифатларини шакллантириш, ижтимоий ҳаётда ўз ўрнини топа олишларига имкон берувчи кўникма ва малакаларини шакллантириш ҳамда уларни миллий руҳда тарбиялашни назарда туттади;

III. Коррекцион — ривожлантирувчи мақсад эшитишида муаммоси бўлган боладаги иккиламчи муаммолар — сўзлашув нутқлари ҳамда мантиқий тафаккурларини режали ривожлантиришни бартараф этишни назарда туттади.

Машғулотларнинг таълимий, тарбиявий ва коррекцион ривожлантирувчи вазифалари ўзаро боғлиқ ҳолда ҳал этиб борилиши лозим.

Уй шароитида олиб борилувчи машғулотларда иш жараёнининг тўрт кўринишдаги талабларга риоя қилинган ҳолда ташкил этилиши болаларнинг нутқий, шунингдек, умумий ривожланиш даражаларининг меъёрга яқинлашувларини таъминлайди:

- I. Педагогик талаблар;
- II. Психологик талаблар;
- III. Гигиеник талаблар;
- IV. Ташкилий талаблар.

1.2.1. Машғулотларга қўйиладиган педагогик талаблар

Катталар томонидан уй шароитида олиб борилувчи машғулотлар эшитишида муаммолари бўлган болалар таълим — тарбиясининг ўзига хос бўлган тамойилларидан келиб чиқувчи педагогик талабларга жавоб бериши зарур. Ушбу талабларнинг асосийлари қуйидагилардан иборат:

- Машғулотнинг вазифалари ҳамда унинг босқичлари оилавий таълим дастури талабларидан, шунингдек, боланинг умумий ва нутқий ривожланиш даражасидан келиб чиққан ҳолда белгиланиши;
- Эшитишида муаммоси бўлган боланинг билиш фаолиятини фаоллаштиришга йўналтирилган иш усулларидан моҳирона ва ўринли фойдаланишнинг олдиндан педагог билан ҳамкорликда лойиҳалаштириб қўйилиши;
- Машғулотга оид билим, кўникма ва малакаларнинг бола сўзлашув нутқини мулоқот қуроли сифатида шакллантириш замирида эгалланиши;
- Алоҳида ёрдамга муҳтож болалар ривожланиш хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда кўрсатмалilik, кўргазмалilik, фаолиятнинг амалий жараёнига алоҳида эътибор қаратиш;
- Машғулотларда нутқнинг турли – туман шаклларида фойдаланиш (бунда қайси нутқ шаклининг етакчи бўлиши босқич талабларидан, шунингдек, боланинг умумий ва нутқий ривожланишидан келиб чиққан ҳолда белгиланади);
- Эшитиш қолдиғини ривожлантириш, лабдан ўқиш малакасини шакллантириш ишларига алоҳида эътибор қаратиш;
- Алоҳида ёрдамга муҳтож болалар ривожланиш хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ишга ажратилган вақт тақсимотига жиддий аҳамият қаратиш;
- Боланинг кўриш ўткирлиги пасайишининг олдини олиш мақсадида машғулот мобайнида қўлланувчи расм ва намуналарнинг ўлчами ҳамда ёрқинлигини мос равишда танлаш;
- Қизил, оч яшил, пушти ва шу каби ранглар боланинг тез толиқишини келтириб чиқариш билан бир қаторда кўриш ўткирлигининг пасайиши каби асоратларга олиб келишини инobatга олган ҳолда машғулотда қўлланувчи сўз ва иборалар кўк рангда, босма ҳарфларда берилиши лозим.

1.2.2. Машғулотта қўйиладиган психологик талаблар

Эшитишида муаммолари бўлган бола билан уй шароитида олиб борилувчи машғулотларнинг самара – дорлиги кўп жиҳатдан ота – онанинг ўз фарзанди ривожланиш хусусиятлари ҳақида маълумотга эга бўлишига боғлиқ бўлиб, катталар доимо ҳар бир машғулотни режалаштириш ва олиб боришларида ўз фарзандларининг идроки, диққати, хотираси, тасаввури каби хусусиятларини назардан четда қолдирмасликлари лозим. Ўз фарзанд – ларининг руҳий жараёнлари ҳақида аниқ маълумотга эга бўлиш катталарга ишни муваффақиятли амалга ошириш – ларига катта ёрдам кўрсатади.

Эшитишида муаммолари бўлган боланинг кўникма ва малакаларни эгаллашида ўта қийинчиликларни бошдан кечириши сабабли катталардан унга нисбатан илиқ муносабатда ҳамда моҳирона қўллаб – қувватловда бўлиш – лари талаб этилади. Бу ўз навбатида боланинг машғулот – ларга нисбатан қизиқишини уйғотиш билан биргаликда унинг ўз имкониятларига ишончини, яъни оптимистик руҳиятини ҳам юзага келтиради.

1.2.3. Машғулотта қўйиладиган гигиеник талаблар

Бола ишчанлик қобилиятининг ҳолати гигиеник талабларга қай даражада риоя қилинишига боғлиқ саналади. Яъни бола билан олиб борилувчи ҳар бир машғулотда қуйидаги гигиеник талабларга риоя қилиниши лозим :

- Машғулот учун ажратилган хонанинг меъёрадаги ёруғликка эга бўлиши;
- Машғулот олиб бориладиган хонани машғулотдан олдин шамоллатиб турилиши;
- Бола толиқишининг олдини олиш мақсадида фаолиятнинг турли – туман кўринишларидан фойдаланиш;
- Дам олиш дақиқаларини ўтказиб туриш;
- Машғулотларнинг асосан куннинг биринчи ярмида ўтказилиши ва аниқ чегараланган вақт мобайнида олиб борилиши тавсия этилади. Чунки баъзан катталар фарзандларининг машғулот материални ажратилган вақт мобайнида эгаллай олмаслиги сабабли унга ажратилган вақт тугагандан сўнг ҳам бола билан шуғулланишга ҳаракат

қиладилар. Бу эса ўз навбатида, болаларнинг нафақат машғулот материални, балки кейинги материални ҳам ўзлаштира олмасликларига ва худди шунингдек, машғулотларга нисбатан қизиқишининг сўнишига сабаб бўлиши мумкин.

1.2.4. Машғулотга қўйиладиган ташкилий талаблар

Олиб бориловчи машғулотларнинг самарадорлиги ўтказиладиган хонанинг ҳолати, унинг зарурий жиҳозлар (стол, стул ёки улар мавжуд бўлмаган ҳолларда ўзбек хонтахтаси ҳамда кўрпачалар билан ҳам жой ҳозирланиши мумкин), сурдопедагог маслаҳати ва тавсиясига кўра газета ва журналлардан танлаб тайёрланган кўرғазмали ва дидактик материалларнинг шайлигига ҳам боғлиқ ҳисобланади. Бўлиб ўтадиган машғулотдан аввал боланинг индивидуал овоз кучайтиргич асбоби текшириб кўрилиши, носозликлар эса бартараф этиб қўйилиши лозим. Ушбу имкон мавжуд бўлмаган шароитда машғулот мобайнида эшитиш асбобининг ўрнини босиш мақсадида болаларга қарата сўзлаш, боладан ҳам машғулотни олиб борувчининг юзига қарата сўзлашиш тартибини ўрнатиши лозим. Аппаратуранинг мавжуд бўлмаслиги лабдан ўқиш талабига катъий риоя қилинишини тақозо этади.

2 — бўлим. Заиф эшитувчи болалар билан олиб бориладиган расм машғулотларини ўтказиш бўйича тавсиялар

Иш аввал болаларни стол ёнида текис, букчаймаган, эгилмаган, гавдани текис тутган ҳолда ўтириш, қоғозни бир қўл билан ушлаб туриб, иккинчи қўл билан расм солиш, қалам, фломастерни тўғри ушлаш кабиларга ўргатиб бориш билан бошланади. Тўғри, айлана чизиқлар чизиш кўникмаларини шакллантириш жараёнида боланинг диққатини қалам, фломастерни қаттиқ босмасдан, қоғозни йиртмасдан, гижим қилмасдан ишлаш, улардан тўғри фойдаланишга қаратиш лозим. Болаларда ушбу малакалар шакллантирилгач, секин—аста расм чизиш фаолиятининг мураккаб турларига ўтиб борилади. Яъни даставвал эшитишида муаммолари бўлган болалар, ҳаттоки, қаламни

тўғри ушлаш малакасига эшитувчи тенгдошларига нисбатан қийинчилик билан эришган бўлсалар, ота — оналари ёки яқинлари томонидан уй шароитида мунтазам олиб бориловчи машғулотлар натижасида эшитувчи тенгдошларига тенглашиб, баъзан ўзиб кетадилар. Айтиб ўтиш жоиз — ки, бундай жараён болаларнинг нафақат расм чизишга оид малакаларининг, балки нутқий малакалари — нинг шакллантирилишига ҳам асос солади. Расм чизиш, болалардан ўйин жараёнига нисбатан муқимлиликни талаб қилгани сабабли, эшитишида муаммоси бўлган бола билан машғулотлар олиб боришда ишнинг ҳатто майда детал — ларига ҳам эътибор қаратиб бориш лозим бўлади. Яъни болаларнинг ривожланиши учун фақат расм чизиш ёки уни бўяш эмас, балки ушбу амалларни бажариш жараёнида содир бўладиган ҳолатлар асосий ҳисобланади. Шу сабабли ҳам машғулотни олиб борувчи боланинг ривожланишини таъминловчи юзага келган ҳар бир табиий ҳолатдаги нутқий шароитни эътибордан четда қолдирмаслиги лозим. Яъни ушбу турдаги ҳар бир машғулотда тасвирий санъат ёки қуриш — ясашга оид малакалар билан биргаликда нутқий малакалар ҳам шакллантирилиб борилиши талаб қилинади.

2.1. 3–4 ёшли болалар билан олиб бориловчи расм машғулотлари

Ушбу даврда асосий эътибор боланинг намуна, ўйинчоқ ёки расмга қараб, сўз топшириғига кўра тақлид асосида, шунингдек, аста — секин мустақил бўяш, чизиш, шунингдек, ўтган машғулотлардаги содда расмларни ёдга олиш орқали катталарнинг кўмаги асосида чиза олиш малакасини шакллантиришга хизмат қилувчи машғулотларни ўтказишга қаратилиши лозим.

Машғулотларнинг тахминий мавзулари

1. Берилган расм (дастлаб катталар чизиб берган расмларнинг, секин — аста ўзи чизган расмлар)нинг ичини бўяш.
2. Шар.
3. Квадрат.

4. Тасмалар (узун, қисқа).
5. Уй.
6. Олма (думалоқ, узунчоқ).
7. Сабзи (қизил ва сарик).
8. Кузги барглр.
9. Баланд ва паст уйлар.
10. Қушча.
11. Қўғирчоқ.
12. Тўп.
13. Катта ва кичик қўғирчоқлар.
14. Қиш (қор ёғишини тасвирлаш).
15. Қорбола.
16. Катта ва кичик тўп (ёнма – ён).
17. Автобус.
18. 3 та квадрат (катта, кичик, энг кичик) ёнма – ён.
19. Дарахт.
20. Нарса ва буюмларни 3–4 кун ўтгандан кейин эслаш орқали чизиш.
21. Уй ёнида дарахт.
22. Эркин мавзуда ижодий чизиш.
23. Бола билан бажарилган ишлардан кўргазмалар тайёрлаш ва уларни яқинларига намойиш қилиш.

2.2. 5–6 ёшли болалар билан олиб борилувчи расм машғулоти

Ушбу даврда ўтказиладиган машғулотларда асосий эътибор боланинг намунага, ўйинчоқ ёки расмга қараб, сўз топириги асосида мустақил чизиш, шунингдек, ўтган машғулотлардаги расмларни ёдга олиш орқали мустақил чиза олиш ва бўйаш малакасини такомиллаштиришга қаратилиши лозим.

Машғулотларнинг тахминий мавзулари

1. Расм (ўзи чизган расмлар)нинг ичини бўйаш
2. Сабзи
3. Олма барги билан
4. Нок
5. Пиёз
6. Шар (пуффак)

7. Айиқ
8. Кузги барглар
9. Юк машинаси
10. Балиқ
11. Енгил машина
12. Биргалиқда "Куз" расмини чизиш
13. Қишдаги уй, ёнида дарахт билан
14. Самолёт
15. Қўғирчоқ қиш кийимида
16. Қорбола
17. Биргалиқда кўргазма учун "Қиш" мавзусини тайёрлаш
18. Баҳорда гуллаган дарахт
19. Онамга гулдаста
20. "Байрамга безатилган кўча"
21. Ҳамкорлиқда "Қиш" ва "Баҳор" фаслини тасвирлаш
22. Она (машғулотни олиб борувчи катталар) билан ҳамкорлиқда эшитган эртақлари асосида предметли, ҳолатли расмлар чизиш ва бўяш: "Бўғирсоқ", "Бўғирсоқнинг тўнка устида ўтиргани"; "Бўғирсоқ қуёни учратди "
23. Эркин мавзуда (ижодий) чизиш
24. Бола билан бажарган ишларидан кўргазмалар тайёрлаш ва уларни яқинларига намойиш қилиш.

Машғулотлар мобайнида қўлланиладиган намунавий лугат

Ҳозир машғулот ўтамиз; қалам (расм дафтар, фло – мастер, пластилин) ни ол; уй (шар, олма ва ҳ.к.) чизамиз; уй (шар, олма ва ҳ.к.) чиз; балаңд (паст) уй чиз; уй ёнида девори билан;нинг расмини чизамиз, катта, кичкина; қўғирчоқ расмини чиз, тўп (шар, лента) расмини чиз, дарахт расмини сол, юк машинасини чиз, айиқ, қўғирчоқ, олма, сабзи, самолёт (тайёра), қиш, қорбобо, баҳор, баҳордаги дарахт, гулдаста, бўғирсоқ (тўнка, қуён, айиқ) нинг расмини чиз;

Мен расм солдим; Мен айиқ расмини чиздим; Мен расмни бўядим; Биз нима қилдик? – Биз расм

чиздик. Биз машғулот ўтдик. Сен нима қилдинг? — Мен расм чиздим (бўядим) ва ҳ.к.

Машғулотлардан намуналар **Берилган расмни бўяш (тақлид асосида)**

Мавзу: Шар.

Мақсад: Болани предмет ва буюм рангига мос рангни танлашга, қаламни ушлаш ва у билан бажариладиган ҳаракатларни бажаришга тайёрлаш, яъни қалам билан ишлаш кўникмаларини шакллантириш.

Машғулот учун керак бўлган ашё ва қуроллар: 2 та расм дафтари (бири бола учун ва яна бири машғулот олиб борувчи учун), 6 хил рангли қаламлар тўплами, расм дафтар 2 варағининг ҳар бирига 1 тадан чизилган шар (пуффак), сўз ва жумлалар ёзиб тайёрлаб қўйилган карточкалар.

Машғулотнинг бориши

1 – босқич. Машғулотни бошлашда болага: “Шарни бўяймиз” деб айтилади ва ушбу жумла ёзилган табличка кўрсатилади.

2 – босқич. Болага: “Қаламни ол”, — дейилгач, олиб борувчининг ўзи рангли қаламлардан биттасини олади ва болани рангли қаламлардан хоҳлаганини олишга ундайди.

3 – босқич. Олиб борувчи шарни бўяшни бошлайди ва болага: “Сен ҳам бўя” топшириғини беради.

4 – босқич. Расмнинг бўялиши тугаллангач: “Биз нима қилдик?” саволи берилади ва кейинги табличка кўрсатилиб: “Шарни бўядик”, — деб айтилади.

5 – босқич. Бола рағбатлантирилади: “Шарни чиройли ва озода бўядинг”.

Бола қизиқишидан келиб чиққан ҳолда берилган машғулотнинг яна бошқа нарса, буюм (машина, кубик ва ҳ.к.) ларни бўяш орқали 3–4 марта такрорланиши бола кўникма ва малакаларининг мустаҳкамланишини таъминлайди.

Берилган нарсанинг расмини чизиш (тақлид асосида)

Мавзу: Шар.

Мақсад: Бола эга бўлган "шар", "ол", "чиз", "оч" сўзларини мустақамлаш, қалам билан ишлаш кўник – маларини шакллантириш, катталар топшириғи бўйича ва тақлид асосида расм чизишга ўргатиш.

Машғулот учун керак бўлган ашё ва қуроллар: 2 та расм дафтари (бири бола учун ва яна бири машғулот олиб борувчи учун), 2 та оддий қалам, сўз ва жумлалар ёзиб тайёрлаб қўйилган карточкалар.

Машғулотнинг бориши

1 – босқич. Олиб борувчи болага шар тасвирланган расмини кўрсатиб: "Бу нима?" деб сўрайди ва боладан жавоб олади. Агар бола жавоб бера олмаса, "шар" табличкаси кўрсатилиб, биргалиқда айтилади.

2 – босқич. Болага қарата: "Шар чизамиз" деб айтилади ва ушбу жумла ёзилган табличка кўрсатилади. Болага: "Расм дафтарни ол", "Расм дафтарни оч", "Қаламни ол" топшириқлари (табличка кўрсатиш билан биргалиқда) берилади. Олиб борувчининг ўзи топшириқларни бажа – ради ва болани худди шу фаолиятни биргалиқда бажаришга ундайди.

3 – босқич. "Шар чизамиз", – деб айтилади (табличкани кўрсатган ҳолда) ва олиб борувчи шар расмини чизишга киришади. Бола олиб борувчига тақлид қилган ҳолда шар расмини чизади.

4 – босқич. Иш тугаллангач, бола билан биргалиқда табличкада ёзилган "Шар чиздик" жумласи айтилади.

5 – босқич. Машғулот ниҳоясида чизилган шарлар таққосланади ва баҳо берилади: "Яхши".

Эслатма. Фаолиятни бажариш жараёнида боладан айтилганларни такрорлаб борилиши сўралади. Боланинг ҳар бир топшириқни айтиб бажаришига "тўғри" баҳосини бериб бориш унда мушкул саналган фаолиятни ниҳоясига етказиш иштиёқини уйғотади.

Ўзи чизган нарсани мустақил бўяш

Мавзу: Шар.

Мақсад: Бола эга бўлган "шар", "ол", "чиз", "оч" сўзларини мустақамлаш, нарса ва буюмнинг рангига мос рангни танлаш, қалам билан ишлаш кўникмаларини шакллантириш, катталар топшириғи бўйича мустақил равишда расми бўяшга ўргатиш.

Машғулот учун керак бўлган ашё ва қуроллар: расм дафтари, олти хил рангли қаламлар тўплами, сўз ва жумлалар ёзиб тайёрлаб қўйилган карточкалар.

Машғулотнинг бориши

1 – босқич. Олиб борувчи болага ўзи аввалги машғулотда тасвирлаган шар расмини кўрсатиб: "Бу нима?" деб сўрайди ва боладан жавоб олади: "Шар" табличкани кўрсатилиб, биргаликда айтилади.

2 – босқич. Болага қарата: "Нима қиламиз?" деб сўралади ва ушбу жумла ёзилган табличка кўрсатилади.

3 – босқич. Болага қарата: "Шарни бўямиз", – деб айтилади ва ушбу жумла ёзилган табличка кўрсатилади.

4 – босқич. Болага: "Расм дафтари ол", "Расм дафтари оч", "Қаламни ол" топшириқлари (табличкани кўрсатган ҳолда) берилади ва боладан олти хил рангли қаламлардан хоҳлаганини олиш таклиф этилади: "Хоҳлаганингни ол".

5 – босқич. Боладан фаолиятни бажаришга киришиши талаб қилинади: "Шарни бўя".

6 – босқич. Бола мустақил равишда шар расмини бўяшни амалга оширади. Олиб борувчи унинг фаолиятни тўғри бажаришини назорат қилиб боради.

7 – босқич. Иш тугаллангач, боладан: "Нима қилдинг?" саволига жавоб берилиши сўралади. Болага табличка кўрсатилиб, биргаликда: "Шарни бўядим" жумласи айтилади.

8 – босқич. Бўялган шарга баҳо берилади: "Яхши".

Эслатма. Машғулот давомида боладан айтилганларни такрорлаб бориши сўралади. Боланинг ҳар бир топшириқни оғзаки такрорлаган ҳолда бажаришига "тўғри" баҳосининг бериб борилиши унинг мустақил

фаолиятида муҳим аҳамият касб этади ва унда бошлаган ишини ниҳоясига етказиш иштиёқини уйғотади.

Сайр давомида кўрганларини эслаш асосида расм чизиш

Мавзу: Олма.

Мақсад: Болани кўрган нарса, буюм ва ҳодисаларнинг номларини эсга олиш орқали мустаҳкамлаш, луғат бойлигини ошириш, дунёқарашини кенгайтириб бориш, нарса ва буюмнинг рангига мос рангни танлаш, қалам билан ишлаш кўникмаларини такомиллаштириш, катталар топшириги бўйича биргаликда, мустақил расм чизишга ўргатиш.

Машғулот учун керак бўлган ашё ва қуроллар: 2 та расм дафтари (бири бола учун ва яна бири машғулот олиб борувчи учун), 2 та оддий қалам, 6 хил рангли қаламлар тўплами, сўз ва жумлалар ёзиб тайёрлаб қўйилган карточкалар.

Машғулотнинг бориши

1–босқич. Олиб борувчи болага гул тасвирланган расмни кўрсатиб: "Бу нима?" деб боладан номини эслашни сўрайди ва жавоб олади. Агар бола жавоб бера олмаса, "олма" табличкаси кўрсатилиб, биргаликда айтилади: "Бу олма".

2–босқич. Болага қарата: "Олма чизамиз" деб айтилади ва ушбу жумла ёзилган табличкани кўрсатади. Болага: "Расм дафтарни ол", "Расм дафтарни оч", "Қаламни ол" топшириқлари (табличкани кўрсатган ҳолда) берилади; олиб борувчининг ўзи топшириқларни бажаради ва болани худди шу фаолиятни берилган кетма–кетликда бажаришига зоришади. Фаолиятни бажариш жараёнида боладан айтилганларни такрорлаб бориши сўралади. Боланинг ҳар бир топшириқни айтиб бажаришига "тўғри" баҳосини бериб бориш лозим.

3–босқич. Болага: "Олманинг шакли қандай?", "Нимага ўхшайди?", "Ранги қандай эди?" табличкалари кўрсатилиб сўралади ва эслашга ундалади. Боладан жавоб олинади. Дастлаб бундай машғулотларни олиб бориш жараёнида боланинг жавоб беришига ёрдам кўрсатилиши

керак. Яъни аввалдан тайёрлаб қўйилган табличкалар биргаликда тақдорланади.

4 – босқич. Боладан: "Нима қиламиз?" деб сўралади ва ушбу жумла ёзилган табличка кўрсатилади. "Олма чизамиз" деб айтилади ва ушбу жумла ёзилган табличка кўрсатилади.

5 – босқич. Олиб борувчига тақлид қилган ҳолда олма расми чизилади.

6 – босқич. Боладан: "Нима қиламиз?" деб сўралади ва ушбу жумла ёзилган табличка кўрсатилади. "Олмани бўяймиз" деб айтилади ва ушбу жумла ёзилган табличка кўрсатилади.

7 – босқич. Боладан олмани кўрганлари асосида бўяш сўралади: "Олмани бўя".

8 – босқич. Иш ниҳоялангач, бола билан биргаликда табличкада ёзилган "Олма чиздик ва бўядик" жумласи айтилади ҳамда чизилган расмга баҳо берилади: "Яхши" ("Чиройли", "Озода").

3 – бўлим. Заиф эшитувчи болалар билан олиб бориладиган қуриш – яшаш машғулотларини ўтказиш бўйича тавсиялар

Иш аввал болаларга стол ёнида текис, букчаймаган, эгилмаган, гавдани текис тутган ҳолда ўтириш, қоғозни бир қўл билан ушлаб туриб, иккинчи қўл билан буклаш, қоғозни бир қўл билан ушлаб турган ҳолда букланган чизиқ бўйича йиртиш ёки қайчи билан кесиб олишга ўхшаш содда фаолият турларига ўргатиб боришдан бошланади. қоғозни текис ва мураккаб буклаш кўникмаларини шакллантириш жараёнида боланинг диққатини қоғозни йиртмай, ғижим қилмай ишлаш, қайчи, елим каби ашё ва қуроолардан тўғри фойдаланишга қаратиш лозим. Болаларда ушбу малакалар шаклан – тирилгач, секин – аста қуриш – яшаш фаолиятининг мураккаб турларига ўтиб борилади. Яъни даставвал болалар қоғозни букиш, қайчи, елим билан ишлаш малакаларини қийинчилик билан эгаллаб борсалар, машғулотларнинг мунтазам равишда олиб борилиши натижасида қуриш – яшашга оид мураккаб кўринишдаги

малакаларни эгаллаб боришларига эришилади. Айтиб ўтиш жоиз — ки, қуриш — яшаш жараёнида болаларнинг худди расм фаолиятлари каби фақатгина фаолиятга оид малакалари эмас, балки нутқий малакаларининг шакл — лантирилиши ҳамда болаларнинг шахсий хислатларини таркиб топтириб боришга ҳам алоҳида эътибор қаратиб борилиши мақсадга мувофиқ. қуриш — яшаш фаолияти ҳам расм чизиш сингари болалардан муқимлиликни талаб қилгани сабабли эшитишида муаммоси бўлган бола билан ушбу тур машғулотларини олиб боришда ишнинг майда деталларига ҳам аҳамият қаратиб бориш лозим бўлади. Яъни болаларнинг ривожланиши учун фақат қуриш — яшаш ёки уни безаш жараёнининг айнан ўзи эмас, балки ушбу амалларни бажариш жараёнида содир бўладиган ҳолатларни юзага келтириш асосий ҳисобланади. Шу сабабли ҳам машғулотни олиб борувчи, ҳатто — ки, боланинг ривожланишига асос солувчи юзага келган ҳар бир табиий равишдаги нутқий шароитни ҳам эътибордан четда қолдирмаслиги керак. Яъни ўтказиладиган ҳар бир машғулотда ҳам қуриш — яшаш фаолиятига оид, ҳам нутққа оид малакалар шакллантириб борилиши талаб қилинади.

Болаларнинг қуриш — яшаш фаолиятлари деганда, биз уларнинг турли — туман ашёлар (қоғоз, картон, ёғоч, махсус қуриш ўйинчоқлари ва "Лего") дан ҳар хил ўйин учун буюмларни яратишларини тушунамиз. Шу сабабли ҳам ушбу машғулотларни олиб боришнинг дастлабки босқи — чида уларга баъзан ўйин учун зарурий нарса ва буюм — ларни тайёрлаш жараёни сифатида, баъзан ўйиннинг айнан ўзи экани сифатида муносабатда бўлиш боланинг диққатини машғулотларга тез жалб қилиш учун қўлланилади.

Қуриш — яшаш фаолияти бўйича олиб борилувчи тизимли машғулотлар боланинг ҳар томонлама: атроф — олами фаол англаши, кишилар билан нутқий мулоқотга кириша олиш малакаси, руҳий хусусиятларининг ривожланишини таъминлайди.

3.1. 3–4 ёшли болалар билан олиб борилувчи қуриш – ясаш машғулоти

Ушбу даврда асосий эътибор олиб борувчи томонидан бажарилган фаолиятга тақлид асосида, олиб борувчи томонидан таклиф қилинган намуна, ўйинчоқ ёки расмга кўра, олиб борувчининг нутқий топшириғи асосида, шунингдек, секин – аста мустақил равишда қоғоз ва картон, пластилин, “Лего”, кубиклар, баъзи табиий ашёлардан қуриш – ясашга оид содда амалларни бола томонидан эгалланишига қаратилади.

Машғулотлар мобайнида бола томонидан яратилган ишланмалар албатта ўйин жараёнига олиб кирилишига эришиш керак. Ишланмаларнинг айнан ўйин жараёнига олиб кирилиши боланинг кейинги машғулотга қизиқиш билан ёндашишига тўртки бўлади. Шунингдек, боланинг нутқий жиҳатдан ривожланишига, атроф – олам ҳақидаги тушунчаларининг кенгайишига ҳам асос солиниши зарур ҳисобланади.

Машғулотларнинг тахминий мавзулари

1. Қоғоз билан ишлашнинг дастлабки кўникмаларини шакллантириш.
2. Қоғоздан стакан, содда кўринишдаги варрак ясаш.
3. Қоғоздан содда геометрик шакллар (шар, квадрат, учбурчак, тўртбурчак)ни қирқиб олиш (тақлид ва кўрсатма асосида).
4. Кубикларни ёнма – ён, устма – уст қўйиш.
5. “Лего” дан 2–3, 3–4 та бир хил рангли (ҳажмдаги) қисмларни топиш ва уларни бирлаштириш.
6. Пластилин билан ишлашнинг дастлабки кўникмаларини шакллантириш (олиб борувчининг кўрсатмаси асосида пластилинни юмшатиб, кафтлар орасида думалоқлаш, ҳар – хил шаклларни ясаш, керакли қисмларни бир – бирига маҳкам ёпиштириш).
7. Пластилидан: шар, олма, тухум, ликопча, пиёла, қошиқ, стул, стол ясаш.
8. Табиий ва турли ашёлар (ёнғоқ пўстлоғи, дарахт барги, ёввойи ёнғоқ, гугурт қутиси, гугурт чўпи, ичимлик ва шарбатлар идишининг қопқоғи ва б.) ва

пластилиндан тошбақа, балиқча, жўжа, қайиқча, машина ясаш.

9. Тайёр кесилган уйча, шар, олма шаклларини расм дафтарига ёпиштириш.

10. Ижодий қуриш – ясаш ва яқинлари учун кўргазма тайёрлаш.

3.2. 5–6 ёшли болалар билан олиб борилувчи қуриш – ясаш машғулотлари

Ушбу даврда ўтказиладиган машғулотларда асосий эътибор боланинг намунага, ўйинчоқ ёки расмга қараб, сўз топшириғи асосида, шунингдек, сайр давомида кўрганларини ёдга олиш орқали мустақил қуриш – ясаш ва безаш малакаларини такомиллаштиришга қарати – лиши лозим. Машғулотлар мобайнида эътибор бола билан 3–4 ёшлигида қурган ва ясаган буюмларини ёдга олиш ва унга асосланган ҳолда мураккаброқ нарса ва буюмларни қуриш – ясашга қаратилиши лозим. Лекин энди боланинг қуриш – ясаш жараёни маҳсулига эмас, балки ясаган нарсаларидан ўйинларида кенгроқ фойдаланишига эришилиши лозим. Ишланмаларнинг айнан ўйин жараёнига кенгроқ олиб кирилиши боланинг кейинги машғулотга қизиқиш билан ёндашишига, ҳаёлотининг такомиллашишига, нутқи ривожланишига, атроф – олам ҳақидаги тушунчаларининг кенгайишига, шунингдек, шахс сифатида такомиллашиб боришига асос бўлади.

Машғулотларнинг тахминий мавзулари

1. Қоғоз билан ишлаш кўникмаларини такомил – лаштириш (мураккаб букиш, бўлақларга ажратиш, чамалаш).
2. Қоғоздан стакан, қайиқча, дўппи, чўнтакча ясаш.
3. Қоғоздан геометрик шаклларни қирқиб олиш, уларни бирлаштирган ҳолда янги шаклларни ҳосил қилиш (сўз топшириғи асосида ва мустақил).
4. Кубиклардан мураккаб уй, девор қуриш (ёнма – ён, устма – уст қўйиш орқали).
5. "Лего"дан уй, девор, машина, уй жиҳозларини ясаш.

6. Пластилин билан ишлаш кўникмаларини такомил – лаштириш: катта ва кичик шар, олма, сабзи, мевали ваза, идиш – товоқлар, уй жиҳозларини яшаш.
7. Пластилиндан биргаликда “ Бўғирсоқ ” эртаги қаҳрамонлари (бўғирсоқ, айиқ, қуён, бўри) ни яшаш.
8. Пластилиндан биргаликда “Уч айиқ” эртаги бўйича катта ва кичик айиқлар яшаш (ёдға олиш ва хотирада қайта тиклаш асосида; эртақ эркин мавзуда танланиши ҳам мумкин).
9. Табиий ва турли ашёлар (ёнғоқ пўстлоғи, дарахт барги, ёввойи ёнғоқ, гугурт қутиси, гугурт чўпи, ичимлик ва шарбатлар идишининг қоңқоғи ва б.) ҳамда пластилиндан тошбақа, балиқча, жўжа, қайиқча, машина, самолёт яшаш.
10. Рангли қоғоздан уйча, шар, олма, гул, машина қисмларини қирқиб олиш ва уларни расм дафтарига ёпиштириш.
11. Қоғоздан арча безаклари ва ўйинчоқлари (фонусча, капалак, қорпарча)ни яшаш.
12. Ижодий қуриш – яшаш ва яқинлари учун кўргазма тайёрлаш.

Машғулотлардан намуналар

Қоғоз билан ишлашнинг дастлабки кўникмаларини шакллантириш (тақлид асосида)

Мақсад: Болада қоғоз билан ишлашнинг дастлабки кўникмалари: уни бир қўл билан ушлаб, иккинчи қўл билан букиш, текис из тушириш ва шу каби содда амалларни ҳосил қилишга эришиш.

Машғулот учун керак бўлган ашё ва қуроллар: 8 варақ қоғоз (расм дафтари ёки оддий дафтар варағи олиниши ҳам мумкин), “Қоғоз”, “Қоғозни ол”, “Букла” каби сўз ва топшириқлар ёзиб тайёрлаб қўйилган карточкалар.

Машғулотнинг бориши

1 – босқич. Машғулотни бошлашда болага қарата: “Нима қиламиз?” деб сўралади ва ушбу жумла ёзилган

табличка кўрсатилади. Жавоб бола билан биргаликда табличка кўрсатган ҳолда берилади: "Қоғозни буклаймиз".

2—босқич. Болага: "Қоғозни ол" топшириғи берилади. Олиб борувчининг ўзи қоғоздан битгасини олади ва болани ҳам қоғозни олишга ундайди.

3—босқич. Аввал олиб борувчининг ўзи қоғозни болага кўрсатиб буклайди ва болага: "Қоғозни букла" топшириғини беради ва болага фаолиятни амалга оширишда кўмаклашади.

4—босқич. Иш тугаллангач: "Биз нима қилдик?" саволи берилади ва биргаликда кейинги табличка кўрсатилиб: "Қоғозни букладик", — деб айтилади.

Эслатма. Иш бола фаолиятни мустақил бажара олишга эришгунига қадар 2—3 марта такрорланади.

Қоғоздан тақлид асосида содда кўринишдаги ўйинчоқ (буюм)лар ясаш

Мавзу: Варрак.

Мақсад: Бола эга бўлган қоғоз билан ишлаш кўникмаларини шакллантириш, "қоғоз", "ол", "букла", "варрак" сўзлари ва катталар томонидан берилган топши — риқларнинг маъносини тушунишини мустаҳкамлаш, катталар топшириғи бўйича ва тақлид асосида буюм ва нарса ясашни ўргатиш.

Машғулот учун керак бўлган ашё ва қуроғлар: 2 та расм дафтари (бири бола учун ва яна бири машғулот олиб борувчи учун), сўз ва жумлалар ёзиб тайёрлаб қўйилган карточкалар, болаларнинг варрак учираётгани тасвирланган расм (имкониятга кўра) ёки олдиндан ясаб қўйилган варрак, бир ғалтак ип.

Машғулотнинг бориши

1—босқич. Олиб борувчи болага болаларнинг варрак учираётгани тасвирланган расмни ёки олдиндан ясаб қўйилган варракни кўрсатиб: "Бу нима?" деб сўрайди ва боладан жавоб олади. Агар бола жавоб бера олмаса, "варрак" табличкаси кўрсатилиб, биргаликда айтилади.

2—босқич. Болага қарата: "Варрак ясаймиз", — деб айтилади ва ушбу жумла ёзилган табличка кўрсатилади.

3–босқич. Болага: “Қоғозни ол” топшириғи (табличкани кўрсатган ҳолда) берилади. Олиб борувчининг ўзи топшириқни бажаради ва болани худди шу фаолиятни биргалиқда бажаришга ундайди.

4–босқич. Қоғоз аввал бир ёнидан, сўнг иккинчи ёнидан 3 см қалинлиқда букланади ва из туширилади. Бола олиб борувчи билан бир вақтнинг ўзида фаолиятни бажаради. Боладан айтилганларни такрорлаб бориши сўралади ва унинг ҳар бир топшириқни айтиб бажаришига “Тўғри” баҳоси бериб борилади.

5–босқич. Варрақларга ип уланади.

6–босқич. Бола билан биргалиқда табличкада ёзилган “Варрак ясадик” жумласи айтилади.

7–босқич. Ясалган варрақлар таққосланади ва баҳо берилади: “Яхши”.

Варрақлар кўчага учуриш учун олиб чиқилади.

Кўрсатма бўйича пластилиндан ўйинчоқ (буюм) яшаш

Мавзу: Шар.

Мақсад: Болада пластилин билан ишлашнинг дастлабки кўникмаларини автоматлаштириш (олиб борув – чининг кўрсатмаси асосида пластилинни юмшатиб, кафглари орасида думалоқлаш, турли шаклларни яшаш, керакли қисмларни бир – бирига маҳкам ёпиштириш), бола эга бўлган “шар”, “ол”, “юмшат”, “думалоқла”, “яса”, “қўй”, “бўлакка ажрат” сўз ва ибораларини мустаҳкамлаш ва боланинг улардан нутқда фаол фойдаланишига, катталар топшириғи бўйича мустақил равишда ишлай олишига эришиш.

Машғулот учун керак бўлган ашё ва қуроолар: пластилин, пластилинни бўлакларга ажратиш учун пичоқча (музқаймоқ чўпидан ҳам фойдаланиш мумкин), стол устига тўшаш учун клеёнка (қалинроқ целлофан қопчанинг ён томонидан кесиб ҳам фойдаланиш мумкин), иш тугагач қўлларни ювиш учун сув ҳамда артиш учун қоғоз салфетка ёки сочиқ, тайёр буюмни қўйиш учун қалинроқ қоғоз ёки картон, сўз ва жумлалар ёзиб тайёрлаб қўйилган карточкалар.

Машғулотнинг бориши

1—босқич. Олиб борувчи болага аввалги машғулотда ўзи тасвирлаган шар расмини кўрсатиб: “Бу нима?” деб сўрайди ва боладан жавоб олади: “Шар” табличкаси кўрсатилиб, биргаликда айтилади.

2—босқич. Болага қарата: “Нима қиламиз?”—деб сўралади ва ушбу жумла ёзилган табличка кўрсатилади.

3—босқич. Бола билан биргаликда: “Шарни ясаймиз” деб айтилади ва ушбу жумла ёзилган табличка кўрсатилади.

4—босқич. Болага: “Пластинини ол” топшириғи берилади (табличкани кўрсатган ҳолда) ва биргаликда бажарилади.

5—босқич. “Пластинини бўл” топшириғи берилади (табличкани кўрсатган ҳолда) ва биргаликда бажарилади.

6—босқич. “Пластинини юшат” топшириғи (табличкани кўрсатган ҳолда) берилади ва биргаликда бажарилади.

7—босқич. Кейинги босқичда бола мустақил ҳолда тақлид асосида ясаган шарини яна бир бора ясаб кўриши таклиф этилади. Олиб борувчи боланинг фаолиятни тўғри бажаришини назорат қилиб боради.

8—босқич. Сўнг боладан: “Нима қилдинг?” саволига жавоб бериши сўралади. Болага табличка кўрсатилиб, биргаликда: “Шар ясадим” жумласи айтилади.

9—босқич. Ясалган шарга баҳо берилади: “Яхши”.

Эслатма. Ҳар бир фаолиятни шошилмай, босқичма—босқич олиб бориш ҳамда ҳар бир босқич жараёнида боланинг бажарилган иш ҳақида нутқий маълумот бериб боришига эришиш лозим. Боланинг ҳар бир топшириқни оғзаки такрорлаган ҳолда бажаришига “Тўғри ” баҳосини бериб бориш унинг мустақил фаолиятида муҳим аҳамият касб этишини ва унда бошлаган ишини ниҳоясига етказиш иштиёқини уйғотишини ёдда тутмоқ керак.

Табиий ашё ҳамда пластилиндан ўйинчоқ (буюм) ясаш

Мавзу: Тошбақа.

Мақсад: Боланинг ясаш кўникмаларини такомил – лаштириш, катталар топшириғи бўйича ҳамкорликда ҳамда мустақил ясаш кўникмаларини шакллантириш, кўрса – тилган нарса ва бажарган фаолияти асосида луғат бой – лигини ошириш, билиш доирасини кенгайтириб бориш, пластилин ва табиий ашё билан ишлаш кўникмаларини ҳосил қилиш (олиб борувчининг кўрсатмаси асосида пластилинни юмшатиб, кафтлари орасида думалоқлаш, табиий ашёга пластилин бўлақларини маҳкам ёпиштириш (бириктириш), табиий ашёнинг рангига мос ранг ва ҳамдаги пластилинни танлаш малакаларини шакллантириш.

Машғулот учун керак бўлган ашё ва қуроллар: Бири бола ва яна бири машғулот олиб борувчи учун ёнғоқ пўстлоғининг икки палласи (олдиндан тозалаб қўйилган), дарахт барглари, пластилин, пластилинни бўлақларга ажратиш учун пичоқча (музқаймоқ чўпидан ҳам фойдаланиш мумкин), стол устига тўшаш учун клеёнка (қалинроқ целлофан қопчанинг ён томонидан кесиб ҳам фойдаланиш мумкин), иш тугагач, қўлларни ювиш учун сув ҳамда артиш учун қоғоз салфетка ёки сочиқ, тайёр буюмни қўйиш учун қалинроқ қоғоз ёки картон, сўз ва жумлалар ёзиб тайёрлаб қўйилган карточкалар, тошбақа тасвирланган расм.

Машғулотнинг бориши

1 – босқич. Олиб борувчи болага тошбақа тасвирланган расмни кўрсатган ҳолда: “Бу нима?” – деб боладан унинг номини эслашни сўрайди ва жавоб олади. Агар бола жавоб бера олмаса, “Тошбақа” табличканини кўрсатиб, биргаликда айтади.

2 – босқич. Болага қарата: “Тошбақа ясаймиз” деб айтади ва ушбу жумла ёзилган табличкани кўрсатади.

3 – босқич. Болага: “Пластилинни ол” топшириғи берилади (табличкани кўрсатган ҳолда) ва биргаликда бажарилади.

4–босқич. “Пластининни бұл” топшириғи берилади (табличкани кўрсатган ҳолда) ва биргалиқда бажарилади.

5–босқич. “Пластинни юмшат” топшириғи берилади (табличкани кўрсатган ҳолда) ва биргалиқда бажарилади.

6–босқич. “Ёнғоқни ол” топшириғи берилади (табличкани кўрсатган ҳолда) ва биргалиқда бажарилади.

7–босқич. “Ёнғоқ ичига пластининни сол” топшириғи берилади (табличкани кўрсатган ҳолда) ва биргалиқда бажарилади.

8–босқич. “Текисла” топшириғи берилади (табличкани кўрсатган ҳолда) ва биргалиқда бажарилади.

9–босқич. “Бешта кичкина бўлак яса”, “Пластининни бұл” топшириғи берилади (табличкани кўрсатган ҳолда) ва биргалиқда бажарилади.

10–босқич. “Бош ва оёқларини ула” топшириқлари (табличкани кўрсатган ҳолда) берилади;

11–босқич. Ясалган тошбақалар таққосланади.

12–босқич. Иш ниҳоясида бола билан биргалиқда табличкада ёзилган “Тошбақа ясадик” жумласи айтилади ҳамда бажарилган ишга баҳо берилади: “Яхши” (“Чиройли”, “Озода”).

13–босқич. Тошбақалар картонга тўшалган барглар устига қўйилади ва болага ўйнаш тавсия қилинади.

Эслатма. Ҳар бир фаолиятни шошилмай, босқичма – босқич олиб бориш ҳамда ушбу жараёнда боланинг бажарган иши ҳақида нутқий маълумот бериб боришига эришиш лозим. Боланинг ҳар бир топшириқни оғзаки такрорлаган ҳолда бажаришига “тўғри” баҳосини бериб бориш унинг мустақил фаолиятида муҳим аҳамият касб этади ва унда бошлаган ишини ниҳоясига етказиш иштиёқини уйғотади.

“Лего”дан ясаш

Мавзу: Уйча ва девор.

Мақсад: Боланинг катталар топшириғи бўйича ҳам – корликда ҳамда мустақил ясаш кўникмаларини тако – миллаштириш, кўрсатилган нарса ва бажарган фаолияти асосида луғат бойлигини ошириш, билиш доирасини кенгайтириб бориш, унда “Лего” билан ишлаш

кўникмаларини ҳосил қилиш (олиб борувчининг кўрсатмаси асосида бўлакларни маҳкам бириктириш), танлаган қисмининг рангига мос ранг ва ўлчамига мос бўлакни танлаш кўникмаларини ҳосил қилиш.

Машғулот учун керак бўлган ашё ва қурооллар: "Лего" қуриш – яшаш ўйинчоқлари тўплами, сўз ва жумлалар ёзиб тайёрлаб қўйилган карточкалар, атрофи девор билан ўралган уйча тасвирланган расм (содда кўринишдаги бундай расмни олиб борувчининг ўзи ҳам аввалдан чизиб қўйиши мумкин).

Машғулотнинг бориши

1 – босқич. Олиб борувчи болага тайёрлаб қўйилган расмни кўрсатган ҳолда: "Бу нима?" – деб боладан номини эшлашни сўрайди ва жавоб олади. Агар бола жавоб бера олмаса, "Уй ва девор" табличканини кўрсатиб, биргаликда айтади.

2 – босқич. Сўнгра болага қарата: "Уй ва девор ясаймиз" деб айтади ва ушбу жумла ёзилган табличкани кўрсатади.

3 – босқич. Болага: "Қисмларни ол" топшириғи берилади (табличкани кўрсатган ҳолда) ва биргаликда бажарилади.

4 – босқич. "Қисмларни йиғ" топшириғи берилади (табличкани кўрсатган ҳолда) ва биргаликда бажарилади.

5 – босқич. "Қисмларни бириктир" топшириғи берилади (табличкани кўрсатган ҳолда) ва биргаликда бажарилади.

6 – босқич. "Қисмларни мустаҳкамла" топшириғи берилади (табличкани кўрсатган ҳолда) ва биргаликда бажарилади.

7 – босқич. "Томини яса" топшириғи берилади (табличкани кўрсатган ҳолда) ва биргаликда бажарилади.

8 – босқич. "Томини ўрнат" топшириғи берилади (табличкани кўрсатган ҳолда) ва биргаликда бажарилади.

9 – босқич. "Девор яса" топшириғи берилади (табличкани кўрсатган ҳолда) ва биргаликда бажарилади.

10 – босқич. Ясалган уйча ва деворлар таққосланади. Иш ниҳоясида бола билан биргаликда табличкада ёзилган

"Уйча ва девор ясадик" жумласи айтилади ҳамда ясалганларга баҳо берилади : "Яхши" ("Чиройли").

Эслатма: а) олиб борувчи боланинг фаолиятни берилган кетма – кетликда бажаришига, фаолиятни бажариш жараёнида айтилганларни такрорлаб боришига эришиши, боланинг ҳар бир топшириқни айтиб бажаришига "тўғри " баҳосини бериб бориши лозим;

б) кўникма ва малакаларни мустаҳкамлаш мақсадида ясалганларни бўлақларга ажратиш ва яна бир неча бор қуриб кўриш тавсия қилинади.

Қоғоз ва елим билан ишлаш (апликация)

Мавзу: Гул.

Мақсад: Боланинг қоғоз, қайчи ва елим билан ишлаш кўникмаларини такомиллаштириш, катталар топшириғи бўйича ҳамкорликда ҳамда мустақил ясаш кўникмаларини шакллантириш, кўрсатилган нарса ва бажарган фаолияти асосида луғат бойлигини ошириш, билиш доирасини кенгайтириб бориш, намуна ёки илгари кўрганнинг рангига мос рангни танлаш малакасини шакллантириш.

Машғулот учун керак бўлган ашё ва қуроллар: Расм дафтари, рангли қоғозлар тўплами, қайчи, елим, иш тугагач қўлларни артиш учун қоғоз салфетка ёки сочиқ, гул бўлақларининг андозаси, қалам, сўз ва жумлалар ёзиб тайёрлаб қўйилган карточкалар, гул тавирланган расм (гулнинг расми олиб борувчи томонидан чизиб қўйилиши мумкин) ёки гулнинг ўзи.

Машғулотнинг бориши

1 – босқич. Олиб борувчи болага гул тасвирланган расмни кўрсатиб: "Бу нима?" – деб боладан номини эслашни сўрайди ва жавоб олади. Агар бола жавоб бера олмаса, "гул" табличкасини кўрсатиб, биргаликда айтади .

2 – босқич. Боланинг диққати тайёрлаб қўйилган ашё ва қуролларга қаратилади: "Нима қиламиз?" – деб сўралади ва ушбу жумла ёзилган табличка кўрсатилади. Жавоб биргаликда айтилади: "Гул ясаймиз".

3–босқич. Болага: "Қизил (яшил, сариқ) рангли қоғозни ол" топшириғи берилади (табличкани кўрсатган ҳолда) ва биргалиқда бажарилади.

4–босқич. "Қоғозни бук" топшириғи берилади (табличкани кўрсатган ҳолда) ва биргалиқда бажарилади.

5–босқич. "Андозани ол" топшириғи берилади (табличкани кўрсатган ҳолда) ва биргалиқда бажарилади.

6–босқич. "Қалам билан чиз ол" топшириғи берилади (табличкани кўрсатган ҳолда) ва биргалиқда бажарилади.

7–босқич. "Қирқиб ол" каби фаолиятга оид топшириқлар (табличкани кўрсатган ҳолда) бериб борилади.

8–босқич. Кейинги босқичда расм дафтарини очиш ва вараққа қисмларни қўйиб чамалаб кўриш сўралади. Бошловчининг ўзи ушбу топшириқларни нутқий таъриф берган ҳолда бажаради ва боладан ҳам шундай қилиш лозимлигини талаб қилади.

9–босқич. Шундан сўнг гул дафтарга ёпиштирилади.

10–босқич. Иш ниҳоясида бола билан биргалиқда табличкада ёзилган "Гул ясадик" жумласи айтилади ҳамда бажарилган ишланмалар таққосланиб, баҳо берилади: "Яхши" ("Чиройли", "Озода").

Эслатма: а) олиб борувчининг ҳар бир топшириқни ўзи ҳам бажариши ва боланинг худди шу фаолиятни берилган кетма–кетликда бажаришига эришиши, топшириқларни бажариш жараёнида боладан айтилганларни такрорлаб бориши, боланинг ҳар бир топшириқни айтиб бажаришига "тўғри" баҳосини бериб бориши лозим;

б) кўникма ва малакаларни мустаҳкамлаш мақсадида фаолиятни яна бир марта мустақил равишда такрорлаб кўриш тавсия қилинади.

А.Авлоний номидаги ХТХҚТМОМИ нусха қўлайтириш
булимида чоп этилди. Босишга рухсат этилди. 2.01.07 й.

Бичими: 30 x 42
Ҳажми: 2,25 б.т.
Адади: 50 нусха.